

"שלח את עמי" – סיכוי או סיכון

(לדרך המאבק)

מחוסר-מעש שאין בו סיכון ואשר הסיכוי שבו דל. עם זאת, ברור, כי מעשים שיש בהם סיכון ושאינן בהם סיכוי כל עיקר, אסורים בתכלית האיסור.

מוטיב זה מופיע גם בסופה של פרשת שמות. לאחר ששליחותו הראשונית של משה הולידה תוצאה הפוכה — הכבדת העול על העם, פנה משה אל ה' ואמר: "למה הרעותה לעם הזה, למה זה שלחתי? ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה, והצל לא היצלת את עמך". טענתו של משה היתה פשוטה: מוטב היה להניח למצב שימשך כמות שהוא. בתביעה "שלח את עמי", טמון סיכון להחמרת מצבם של בני-ישראל ועל כך ענה לו ה': "עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו". היינו, רק הסיכון הזה יכול להביא לידי יציאת מצרים (השוה פירושו של בעל העמק-דבר: "עתה תראה — במה שהרעו לישראל נתקרב זמן הגאולה ויכול להיות בדרך גס, מה שלא היה אפשר מקודם").

נקודה נוספת: עיון במקורה של הקריאה: "שלח את עמי", יעמידנו על סתירה, לכאורה. בעוד שהקב"ה צוה על נוסח מתון: "...ואמרתם אליו: ה' אלוקי העברים נקרה עלינו, ועתה נלכה נא דרך שלושת ימים במדבר ונזבחה לה' אלקינו" (שמות ג יח). הרי משה שינה בידעין מן הנוסח המתון ופתח בדרישה תקיפה:

קריאתו של משה רבינו לפרעה: "שלח את עמי", נתקבלה אצלנו כסימטת-קרב כלפי השלטון הסובייטי המחזיק ביהודים ביד חזקה, ואינו מניח להם לעלות לישראל. אלא שנשמעות נימות שונות בקריאה זו. שנים ארוכות נקטה מדיניות של דיפלומטיה שקטה שגרסה כי קול-ענות-חלושה, גם הוא גבוה מראי. לאחרונה, העזנו יותר (אולי, החכמנו), וכולנו זועקים בקול-ענות גבורה, אלא שהמימסד הרשמי מפתפק בדיבורים בלבד, ואחרים מצרפים מעשה לדיבור.

אין כוונתי, במסגרת זו, להתייחס למעשים הספציפיים המיוחסים ל"ליגה להגנה יהודית". רצוני לדון בנושא מבחינתו העקרונית-הלכתית: מה עדיף? סיכוי שיש בו סיכון. או שמא חוסר-סיכון שיש בו סיכוי דל?

ובכן, שאלה דומה בשאלה בשו"ת שבות-יעקב סימן עה ובאחיעזר יור"ד סימן טז. ענינה בחולה אשר הרופאים אומרים כי ללא ניתוח לא יהיה יותר משה חדשים וע"י ניתוח אפשר שיחיה, אך הניתוח מסוכן מאוד וקרוב יותר שימות במהרה. מסקנתם היא כי ספק פקוח-נפש דוחה חיי שעה, על כן עדיף לעשות את הניתוח. במילים אחרות: סיכוי של חיי עולם שיש בו סיכון, עדיף מודאות של חיי שעה שאין בה סיכון. למרות שיש לחלק בין הנושאים. אעפ"כ מתבקשת ההקבלה: מעשים שיש בהם סיכון מחד וסיכוי מאידך, עדיפים

למלחמה יכול לפעול את פעולתו. לכן "לדורון לתפילה ולמלחמה" אינו סותר את "למלחמה, לתפילה ולדורון". יעקב היה מעוניין להסתדר עם דורון בלבד, אבל ידע כי רק לדורון הבא מתוך עמדה של כוח יש ערך.

הפסוק: "הקול קול יעקב והידיים ידי עשו" (בראשית כז כב), שימש — ועדיין משמש — כהצדקה צדקנית לזה שליעקב, חלילה, אסור להשתמש בידיים. להרים קול — גיחא, לזעוק ולהתלונן — גיחא, אבל להרים ידיים? חלילה! זו מידתו של עשו. טעו בשתיים. נאמר: "עם נבר תתבר ועם עקש תתפל" (שמואל-ב כב כז, אין טעם לנהוג בכפפות משי עם בעל אגרוף. זאת ועוד, "הקול קול יעקב" פירושו שאין ליעקב להרים על נס את כוחי ועוצם ידי. עליו לזכור כי "לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי אמר ה'" (זכריה ב). אבל להשתמש בכוח, מדוע לא? במדרש-רבה פרשת בשלח (ריש פרשה כא) נאמר: "ב' ירושות הגחיל יצחק לב' בניו. הגחיל ליעקב הקול, וכן הוא אומר: הקול קול יעקב, והגחיל לעשו הידיים, וכן הוא אומר: והידיים ידי עשו. ועשו היה מתגאה בירושתו ויעקב היה מתגאה בירושתו". להתגאות בירושתו של עשו אסור, אבל להשתמש בה, תוך ידיעת מקומה הברור — למה לא? הצמחונות המופרזת של אי-אלימות, בעולם רווי תנועות מהפכניות אלימות, היא תמימה וחסרת טעם.

זאת ועוד, גם אילו היה כמחון מלא שהזעקות וההפגנות האלימות הן חסרות תועלת, היה צורך להמשיך בדרך הזו. הרב מבריסק זצ"ל גשאל פעם אם יש טעם לצאת בהפגנות ובמחאות בשעה שהיה ברור מראש שאין כל סיכוי ושהמחאות תהיינה דברים בטלים ומבוטלים. בתשובתו, הסתמך הרב על דברי הגמ' במסכת סוטה

"כה אמר ה' אלוקי ישראל: שלח את עמי ויחוגו לי במדבר" (שם ה א). רק לאחר סרובו של פרעה פנה אליו משה בנוסח המתון: "ויאמרו: אלוקי העברים נקרא עלינו. נלכה נא דרך שלושת ימים במדבר ונזבחה לה' אלוקינו פן יפגענו בדבר או בהרב" (שם ה ג). וכבר העירו על כך שנים מן הפרשנים (עיי' מלבי"ם והעמק' דבר).

יתכן מאוד כי יש בגישה זו לקח חשוב: אין טעם לבקשה רכה הבאה מתוך עמדה של רכות ושל חולשה. בקשה רכה הבאה תוך כדי הפגנת תקיפות מילולית ומעשית (ע"י האותות), יש לה סיכוי להשמע ולהתקבל. הדרך המקובלת של פתיחה רכה ועדינה ומעבר מאוחר אל דרישה תקיפה, מעמידה מראש את המבקש במצב של חולשה.

עיון נוסף יראה לנו כי למשה אין זכות "קופירייט" על כך. דרך זו היא גם דרכו של יעקב אבינו. יעקב בצאתו לקראת עשו "התקין עצמו לשלושה דברים: לדורון, לתפילה ולמלחמה" — כן מביא רש"י (בראשית לב ט) בשם המדרש. ומשמע כי המלחמה היא הברירה האחרונה. קודמים לה: דורון ותפילה. אלא שהמעייין במקורות אותם ציין רש"י, ימצא שהסדר הוא הפוך. תחילה נזכרת המלחמה: "והיה המחנה הנשאר לפליטה". אח"כ התפילה: "אלוקי אבי אברהם", ורק לבסוף הדורון: "ותעבור המנחה על פניו". מעניין, מדוע הפך רש"י את הסדר?

נדמה, כי אלו ואלו דברי אלוקים חיים. מלחמה היא אמנם ברירה אחרונה. אבל אם יחלו ההכנות למלחמה רק לאחר מיצוי כל האפשרויות האחרות: דורון ותפילה — יהיה מאוחר מדאי. יתר-על-כן, אין ערך לדורון אם הוא בא מתוך עמדה של חולשה. רק דורון הבא מתוך הכנה תקיפה

אחרות. שונאינו השתמשו רבות בדין כל ישראל ערבין זה לזה, וזקפו חטאיו של יחיד על העם כולו. אין טעם שלא נלך עד הסוף ונראה את הערבות כחופפת אותנו בכל.

ואסיים בדברי המדרש (מד"ר תולדות) על הפסוק: "הקול קול יעקב והידיים ידי עשו", אומר המדרש: "א"ר ברכיה, בשעה שיעקב מרכיז בקולו ידי עשו שולטות, ובשעה שהוא מצפצף בקולו אין הידיים ידי עשו שולטות". נשים לב: לא נאמר בשעה שיעקב משתתק, אלא בשעה שיעקב מרכיז בקולו, עצם הנמכת הקול, עצם הנמכת הטון, קול ענות-חלושה — הוא הגורם שידי עשו תהיינה שולטות. צעקה הנעשית רק לצאת ידי חובה ואינה מבטאת את הכאב כאילו הוא כאבו של כל פרט ופרט — אינה מועילה בפני ידיו של עשו. לא לחינם אמרו יהודי הדממה: "הצעקה היא בת-בריתם של יהודי רוסייה. הדממה — אויבתם בנפש" ("מעריב" כה בטבת תשל"א), כי אלו הם פני הדברים.

(דף יא ע"א): "שלושה היו באותה עצה (הבה נתחכמה לו): בלעם ואיוב ויתרו. בלעם שיעץ — נהרג. איוב ששתק — נידון ביסורים. יתרו שברח — זכו מבני בניו שישבו בלשכת הגזית". ושאל הרב: בשלמא, בלעם שיעץ נהרג, אבל איוב ששתק למה נידון ביסורים? הרי שתיקה היא מעשה פסיבי שאין בו כל רע? ועוד: גם אילו היה איוב מתנגד, לא היתה תועלת בדבר, שהרי היה רוב מוחלט נגדו (פרעה ובלעם). וענה: בשעה שהאדם חש כאב הוא צועק ללא כל עשית חשבון. בשעה שנתייסר איוב ביסורים, הוא צעק, ועוד איך. כשאין צועקים סימן שהדבר לא כואב. על כן, איוב ששתק — וגילה דעתו שאין טעם לצעוק צעקת חינם — נידון ביסורים. אז למד איוב כי בשעה שכוּאב צועקים, ללא כל חשבון.

על כן, יש לשקול את פעולותינו לא רק במשקל התועלת, אלא בעצם העובדה הפשוטה כי כל ישראל ערבין זה לזה, ובשעה שמכים יהודי אחד במוסקבה, מכאיבים ליהודים באמריקה ובארצות

"כמו שאמרו: שבעה דברים נבראו קודם העולם: גן עדן ותורה וצדיקים וישראל וכסא הכבוד וירושלים ומשיח בן דוד, דומה למה שאמרו חכמים: "תחילה המחשבה וסוף המעשה", וכאשר היתה כונת החכמה בבריאת העולם — התורה, שהוא גוף החכמה, ונושאייה הם צדיקים וביניהם כסא הכבוד, והצדיקים באמת לא יהיו כי אם מהסגולה והם ישראל, ואין ראוי להם כי אם הסגולה מהמקומות והוא ירושלים, ולא יחברם כי אם החשוב שבברואים והוא המשיח, ואחריהם הליכתם אל גן-העדן, היה בדין שיושמו אלה ברואים בכוח קודם העולם".

כוזרי מאמר ג עג